

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.6:174(043.3)

РОЛЬ ПРОГНОСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВЛІНЦІВ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

I. О. Блохіна

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
irinablohina1@ukr.net*

У статті аналізуються численні підходи до дослідження прогностичних здібностей особистості, кожен з яких пропонує особливі поняття і теоретичні схеми у поясненні зазначеного феномену, що свідчить про багатоаспектність і складність зазначеної проблеми. У рамках кожного підходу для опису психічних процесів і явищ, пов'язаних з прогнозуванням майбутнього, найчастіше використовуються терміни "антиципація", "імовірнісне прогнозування", "випереджаюче відображення дійсності", "прогностична здатність". У статті автор підкреслює, що широке коло досліджень проблеми прогнозування в психології відрізняється різноманітністю категоріальних позицій, відсутністю єдиної понятійної системи і загальної методологічної бази досліджень.

В статті виокремлено два основних підходи до проблеми визначення прогностичної здібності: в одному з них сутність здібності до прогнозування розкривається через характеристику якостей пізнавальних психічних процесів, а в іншому – через виділення в їх змісті емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів.

Автор підкреслює, що в управлінській діяльності як професійній виокремлюються професійні знання, здібності до управлінської діяльності, здібність до прогнозування, професійно-етична свідомість.

Результати теоретичного аналізу дають змогу підкреслити значення прогностичних здібностей у професійній діяльності фахівців з управління навчальними закладами. Управління соціальною системою (в тому числі і навчальним закладом) має сутнісні характеристики, що зв'язують це явище з прогнозуванням. Акцентується увага на тому, що здібність до прогнозування у професійній діяльності фахівця з управління навчальними закладами сприяє виконанню управлінських функцій, цілепокладанню, плануванню. Ефективне застосування прогнозування в управлінській діяльності дозволяє керівникам краще виконувати свої функції і дасть їм ряд переваг.

Ключові слова: прогнозування; прогностичні здібності; фахівці з управління навчальними закладами; управлінська діяльність в системі освіти.

THE ROLE OF PREDICTIVE ABILITIES IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS MANAGERS

I. O. Blokhina

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
irinablohina1@ukr.net*

The article analyzes numerous approaches in research of prognostic abilities, each of what offers specific concepts and theoretical schemes in explaining this phenomenon, that indicates complexity and multidimensional nature of the problem. In every of these approach to describe mental processes and facts, connected to future's prediction, often are used such terms: "anticipation", "probabilistic forecasting," "anticipatory reflection of reality," "predictive ability." The author in this article emphasizes that a wide range of problem's research of forecasting in psychology is varied of categorical positions, and the lack of a common concept system and methodological base of research.

The article singles out two fundamental approaches to determining predictive abilities: in one of them the essence of ability to forecasting reveals through the characteristic of cognitive mental processes qualities, in another – through the allocation in their sense emotional, cognitive and behavioral components.

The author emphasizes that in management as professional, it is distinguished professional knowledge, capacity for management activities, the ability to predict, professional and ethical consciousness.

Theoretical analysis's results allow to emphasize the importance of professional's prognostic abilities in their management of educational institutions. Social system's management (including educational institutions) have intrinsic characteristics that connect this phenomenon with forecasting. Primary emphasis is placed on professional's forecasting ability in management, that promotes implementation of management functions, goal-setting and planning. The effective use of forecasting in management allows managers to perform better its functions and give them a number of advantages.

Keywords: forecasting; prognostic abilities; managers of educational institutions; management activities in education system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перспективи та пріоритети професійної діяльності фахівці з управління навчальними закладами визначаються сучасними соціально-економічними умовами, що висувають особливі вимоги до навчальних закладів. Реформи в системі освіти України, складність і динамічність процесів перехідного періоду, корекція законів і нормативних актів, що регламентують діяльність освітніх установ, технологічні зміни та нові запити суспільства зумовлюють виникнення нових можливостей для реалізації управлінської діяльності в системі освіти.

Управління передбачає чітке знання цілей, на досягнення яких має бути спрямована дія, перспективні плани з реалізації цих цілей, систему засобів, що забезпечують зворотний зв'язок і коригування впливу на шляху досягнення кінцевої мети. Керівник повинен розуміти природу управлінських процесів, вміти розподіляти відповідальність за рівнями управління, вміти планувати і прогнозувати розвиток діяльності освітньої організації. Для виконання управлінської діяльності важливого значення набувають здібності керівника до прогнозування, які пов'язані з якостями мислення, що забезпечують успішність аналізу управлінської ситуації, швидкість прийняття рішення, оперативність його виконання. Таким чином, керівник в системі освіти виконує певні прогностичні функції, які в цілому властиві будь-якій управлінській діяльності.

В процесі управління здібність до прогнозування набуває ключового значення і виступає надважливим фактором вдосконалення функціонування навчальних закладів [3].

Попри широкий спектр наукових праць, присвячених різним аспектам прогностичної активності особистості, недостатнім, на нашу думку, є аналіз взаємозв'язку прогностичних здібностей з особливостями управлінської діяльності в системі освіти.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Здібність людини прогнозувати майбутні події і діяти з випередженням у часі привертає увагу психологів з часів виникнення психології як самостійної наукової дисципліни. Через складність таких феноменів та варіативність їхніх проявів виникає цілий ряд підходів до їх дослідження, кожен з яких пропонує особливі поняття і теоретичні схеми. Найчастіше для опису психічних процесів і явищ, пов'язаних з прогнозуванням майбутнього, використовуються терміни "антиципація", "імовірнісне прогнозування", "випереджаюче відображення дійсності", "прогностична здібність". До числа феноменів передбачення майбутнього відносять також установку, що розуміється як готовність діяти в ситуації певним чином.

Отже, проблема прогнозування в психології являє собою широкий спектр досліджень, який відрізняється різноманітністю категоріальних позицій, а часто відсутністю єдиної понятійної системи і загальної методологічної бази досліджень. Теоретичний аналіз філософських та психологічних наукових джерел доводить, що процеси прогнозування в історії науки часто розглядалися як детермінанти різних процесів (Б. Ломов, Є. Сурков, Я. Пономарьов та ін.); психологічна характеристика процесів творчості (І. Семьонов, В. Зарецький, О. Матюшкін, Ф. Барон, Р. Кречфілд, Дж. Брунер та ін.); результат активності мозкових біопотенціалів (П. Анохін, М. Бернштейн, Т. Базилевич, К. Гуревич, Г. Енгель та ін.); антиципація в мотиваційних процесах (А. Вайнер, В. Майер, К. Абульханова-Славська, В. Авдєєв, Б. Додонов, Н. Елфімова); антиципація в структурі діяльності, що розвивається (Л. Регуш, В. Ядов, Х. Різ і ін.).

Ряд науковців (А. Брушлинський, Б. Ломов, Є. Сурков та ін.), на основі досліджень яких була описана прогностична діяльність та розглянута специфіка її функціонування на різних

рівнях психічного відображення, вважають, що прогностична здібність – це сукупність мисленневих якостей, які дозволяють вирішувати різні види прогностичних задач.

Тим не менш, аналіз психологічної літератури дає можливість говорити про два основні підходи до проблеми визначення прогностичної здібності, які є діаметрально протилежними, – це підходи Л. Регуш та М. Краєвої [6; 11]. Автори по-різному визначають саме поняття «прогностична здібність» та істотно розходяться в поглядах на можливості її формування і розвитку.

На основі аналізу філософської, психологічної, медичної та педагогічної літератури М. Краєва глибоко осмислює проблему прогнозування. В дослідженні прогностичних здібностей автор реалізує системний підхід та виділяє в їх змісті емоційний, когнітивний і конативний компоненти. Як системні утворення прогностичні здібності, на думку М. Краєвої, проходять в своєму розвитку три рівня: I рівень – прогноз на підставі ставлення, переживання; II рівень – прогноз на підставі пізнання; III – прогноз зворотного зв'язку, регуляції діяльності [6].

Автор розглядає прогностичні здібності як загальні і одночасно професійні утворення особистості. В ході експериментального дослідження М. Краєва виявляє дворівневий характер емоційного, когнітивного і конативного компонентів прогностичних здібностей. Перший (базовий, загальний) субрівень відображає загальну здібність до прогнозування; другий (професійний) субрівень розкриває емоційний, когнітивний і конативний компоненти як професійно значущі вміння, які визначають якість процесу прогнозування [6].

Сутність здібності до прогнозування у дослідженнях Л. Регуш розкривається через характеристику якостей пізнавальних психічних процесів (сенсорних, розумових та інших), які є ядром цієї здібності. У емпіричних дослідженнях, проведених під керівництвом дослідниці, встановлено, що структуру здібності до прогнозування визначають якості розумових процесів, характерні для багатьох видів розумової діяльності. Саме для прогностичної здібності специфічним є набір цих якостей та характер їх співвідношення. Першим фактором є аналітичність, глибина, усвідомленість. Вони є спільними і основоположними для будь-якої розумової діяльності людини. Другий фактор – гнучкість, третій – перспективність, четвертий – доказовість мислення. Третій і четвертий фактори визначають ті якості розумових процесів, які більш специфічні для прогнозування. Вони дають можливість враховувати імовірнісний характер і тимчасову перспективу майбутнього [12]. Характеристика пізнавальної прогностичної здібності через якості пізнавальних процесів перспективна ще й тому, що, задаючи мету прогностичної діяльності, варіюючи її, можна виявляти структуру якості і вичленити особливості розвитку здібності до прогнозування як функціональної системи. Таким чином, пізнавальна прогностична здібність є сукупністю якостей пізнавальних процесів суб'єкта, визначає успішність прогнозування в будь-якій діяльності, в тому числі і в прогностичній. Здібність до прогнозування може виступати і як загальна, і як спеціальна. Загальною вона є в тому сенсі, що включена в будь-яку діяльність, є її невід'ємною складовою частиною, як спеціальна здібність прогнозування виступає як діяльність, метою якої є побудова прогнозу.

Отже, прогнозування – це «виявлення вищої форми випереджаючого відображення в процесі мислення як передбачення очікуваного майбутнього на основі урахування динаміки прогнозованого явища» [5, 17]. Мисленнєве конструювання майбутнього системи освіти в цілому та конкретного навчального закладу зокрема, відбувається за рахунок здібності до прогнозування керівника освітньої організації на основі передбачення темпів соціально-економічного розвитку суспільства, його запитів та потреб. І тому відсутність або недостатня кількість знань фахівця з управління навчальними закладами про технології, методи та прийоми прогнозування призводить до значного зниження якості управління освітньою організацією [5].

М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі вважають, що управління – це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформувати і досягнути цілей організації [9, 276]. На нашу думку, таке розуміння процесу управління в повному обсязі не відображає психологічної специфіки управлінської діяльності, є схематичним.

Ми погоджуємося з В. Діуліною, яка називає управління безперервним процесом впливу на об'єкти управління: особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, державу з метою досягнення оптимальних результатів, збереження якісної специфіки, удосконалення і розвитку [4, 25].

О. Пономарьов та О. Романовський підкреслюють, що управління – це особливий вид професійної діяльності, який не тільки зводиться до досягнення цілей системи, організації, але й представляє собою засіб підтримання цілісності будь-якої складної соціальної системи, її оптимального функціонування і розвитку [10, 59].

Таким чином, управління у складних соціальних структурах складається не тільки з психологічних взаємин між людьми, але й включає культурні, економічні, політичні, правові, екологічні, виробничі та інші відносини у тих сферах, де здійснюється конкретна діяльність людини. Чим складніше життя сучасного соціуму, тим більш складними за змістом, обсягом і методами стають процеси управління.

Управлінська діяльність як один з видів професійної діяльності має свою специфіку. Вона може носити характер як індивідуальної, так і групової діяльності, диференціюється від виконавчої діяльності. Її предметом і об'єктом є люди, особистості. Вона реалізує певні універсальні управлінські функції – планування, прогнозування, мотивування, контроль тощо. Управлінська діяльність забезпечує ефективне функціонування певної організаційної системи [1; 2; 7].

Управлінська діяльність в освітніх установах має певну специфіку, на чому наголошує О. Лукашевич [8]. Вона трактує управління освітою як «різновид соціального управління, діяльність суб'єктів управління по організації ефективного, цілеспрямованого функціонування і розвитку всіх рівнів освіти і системи освіти в цілому по наданню освітніх послуг громадянам у відповідності з навчальною метою і завданнями конкретного суспільства з урахуванням тенденцій розвитку світової освіти» [8, 7].

До розуміння управлінської діяльності в освіті (школі, ВНЗ, технікумі, ліцеї тощо) існує декілька підходів. Один з провідних розглядає управлінську діяльність в школі як елемент педагогічно-виховної діяльності і як предмет педагогіки (Ю. Васильєв, І. Єрмаков). Другий свідчить про те, що управління школою може здійснюватися на засадах загальних теорій управління без врахування специфіки педагогічного процесу (В. Лазарєв, В. Нечаєв, М. Приходько та ін.). Ми погоджуємося з О. Лукашевич, яка вважає, що проблема управління в освіті має міждисциплінарний характер, вимагаючи опори на досягнення сукупності гуманітарних наук – психології, соціології, менеджменту [8]. Якщо структурувати управлінську діяльність як професійну, то можемо виокремити професійні знання, здібності до управлінської діяльності, здібність до прогнозування, професійно-етичну свідомість. Тобто успішність професійної діяльності досягається поєднанням знань, здібностей до прогнозування, а також сформованістю дієвої професійно спрямованої системи моральних якостей.

В професійній діяльності фахівця з управління навчальними закладами важливого значення набуває зв'язок прогностичних здібностей особистості керівника з сутнісними характеристиками процесу управління соціальними системами. До основних таких характеристик можемо віднести процес прийняття рішень, наявність цілі. Фахівцю з управління навчальними закладами в процесі прийняття рішень необхідно визначати та аналізувати варіанти власних дій в конкретній ситуації, а також, обираючи оптимальний та доцільний варіант вирішення проблеми для досягнення поставленої мети, об'єктивно оцінювати цей вибір. Саме на етапі оцінки наслідків прийнятих рішень управлінцем виявляються його прогностичні здібності. Ще одна характеристика процесу управління соціальними системами – це наявність цілі. Однією з найважливіших функцій управління є розвиток системи, а управління розвитком неможливе без наявності цілі, тому очевидно, що в управлінській діяльності, зокрема на етапі цілепокладання, особливо значення набуває здібність фахівця з управління навчальними закладами до прогнозування.

Прогностичні здібності мають універсальне значення для всіх форм людської діяльності, будучи основою цілепокладання, планування. У прогнозуванні проявляються когнітивна, регулятивна і комунікативна функції психічного [12]. Управлінська діяльність висуває особливі вимоги до людей, які її здійснюють. Функція прогнозування вимагає від керівника мобілізації всіх його інтелектуальних і психологічних здібностей.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підсумовуючи, можна сказати, що дослідниками визначаються не лише різні підходи до вивчення проблеми прогностичних здібностей, але виділяються підстави для класифікацій численних підходів, що свідчить про багатоаспектність і складність даної проблеми.

Прогностичні здібності визначають успішність та результативність професійної діяльності особистості, її ефективність у сфері міжособистісної взаємодії. Прогнозування як передбачення майбутнього, що засноване на ймовірнісній структурі минулого досвіду та інформації про поточну ситуацію, є однією з необхідних здібностей фахівця з управління навчальними закладами за відсутності якої унеможлиблюється формування необхідної сучасної стратегії розвитку. Впровадження елементу прогнозування в функції управління даватиме змогу фахівцю продукувати якісніші результати управлінської діяльності пролонгованого характеру, обґрунтовано коректувати реалізацію стратегії поступу освітньої установи, вивчати потенційні можливості та підвищувати конкурентоспроможність освітньої установи.

Отже, продукування креативних ідей, рішень та їх реалізація в управлінській діяльності; раціональність розподілу ресурсів організації; зростання інформаційної культури освітнього закладу; готовність освітньої організації до можливих змін з урахуванням їх ефективності – це ті переваги здібності до прогнозування, які дають можливість фахівцям з управління навчальними закладами професійно виконувати свої функції та позитивно впливають на організаторські та комунікативні вміння керівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом: (Опыт системного исследования) / В.Г. Афанасьев – М. : Политиздат, 1968. – 384 с.
2. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом / В.Г. Афанасьев – М. : Политиздат, 1977. – 382 с.
3. Блохіна І.О. Психологічні чинники становлення професійно-етичних настановлень майбутніх фахівців з управління навчальними закладами: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 – педаг. та вікова психологія / Блохіна Ірина Олександрівна. – К., 2012. – 285 с.
4. Діулїна В.В. Соціально-педагогічні умови формування професійно-етичної культури майбутнього керівника в сфері управлінської діяльності: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / В.В. Діулїна – Харків, 2002. – 209 с. – С. 25.
5. Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту / Н.Л. Коломінський – Київ : МАУП, 1996. – 176 с.
6. Краева М.Ю. Динамика прогностических способностей у студентов-психологов в образовательном процессе вуза: дис. канд. психол. наук / М. Ю. Краева. – Астрахань, 1999. – 205 с.
7. Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888-1998): дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 / І.Л. Лікарчук – Київ, 1999. – 476 с.
8. Лукашевич О.М. Психологічні умови гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / О.М. Лукашевич – К., 1999. – 19 с.
9. Мескон М.Х. Основы менеджмента. / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури – М.: Дело, 1992. – 698 с.
10. Пономарьов О.С. Морально-етичні основи діяльності сучасного керівника в системі професійної етики / О.С. Пономарьов, О.Г. Романовський // Вестник ХГПУ. Вып.13. – Харьков: ХГПУ, 1998. – С. 57-65.
11. Потапова М.Г. Развитие прогностических способностей как условие профессионального самоопределения личности в юношеском возрасте: автореф. дис. канд. психол. наук / М.Г. Потапова. – Ставрополь, 2006. – 21 с.
12. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л.А. Регуш – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.

REFERENCES:

1. Afanas'ev, V.G. (1968). *The scientific management of the company (experience of system research)*. Moscow: Politizdat (In Russian).
2. Afanas'ev, V.G. (1977). *The man in the management of society*. Moscow: Politizdat (In Russian).
3. Blohina, I.O. (2012). *Psychological factors of professional and ethics intended for future professionals on management of educational institutions* (Doctoral dissertation) (In Ukrainian).
4. Diulina, V.V. (2002). *Social and pedagogical conditions of professional and ethical culture of the future leader in the field of administrative activity* (Doctoral dissertation) (In Ukrainian).
5. Kolomynskyi, N.L. (1996). *Psychology of pedagogical management*. Kyiv: MAUP (In Ukrainian).

6. Kraeva, M.Yu. (1999). *Dynamics of prognostic abilities at students-psychologists in the educational process of high school* (Doctoral dissertation) (In Russian).
7. Likarchuk, I.L. (1999). *Management of systems of skilled workers training in Ukraine: pedagogical aspect (1888-1998)* (Doctoral dissertation) (In Ukrainian).
8. Lukashevych, O.M. (1999). *Psychological conditions of humanization of management activities in secondary school* (Doctoral dissertation) (In Ukrainian).
9. Meskon, M. H., Al'bert, M., & Hedouri, F. (1992). *Basics of management*. Moscow: Delo.
10. Ponomarov, O.S. & Romanovskyi, O.H. (1998). Moralno-etychni osnovy diialnosti suchasnoho kerivnyka v systemi profesiinoi etyky [The moral and ethical foundations of the modern manager in the system of professional ethics]. *Vestnyk KhHPU*, 13, 57-65.
11. Potapova, M.G. (2006). The development of prognostic abilities as a condition of professional self-identity in adolescence. (Doctoral dissertation) (In Russian).
12. Regush, L.A. (2003). *Psychology of forecasting: advances in knowledge of the future*. St. Petersburg: Rech' (In Russian).